

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема:

„Трансформация на ТВУ след падането на режима на държавния социализъм в България“ ,

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по: област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки и професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Автор: Здравко Сталев Ангелов , редовен докторант към Катедра Социология, ФФ, СУ „Св. Кл.Охридски“

Научен ръководител: доцент д.с.н. Милена Якимова, Катедра Социология, ФФ, СУ „Св. Кл.Охридски“ .

Рецензент: д-р Петя Любомирова Кабакчиева, професор в Катедра Социология, ФФ, СУ „Св. Кл. Охридски“, пенсионер, утвърдена за член на научното жури със заповед на Ректора на СУ „Св.Кл.Охридски“ № РД-38-169 / 19.04.2023

1. Общо описание на представените материали

Представените от Здравко Сталев материали отговарят на изискванията за защита на дисертационен труд – освен дисертацията, налице е автореферат, автобиография, декларация за оригиналност на текста; представени са и 5 публикации – две статии в докторантски сборници, една студия в Годишник на СУ, Факултет по педагогика, Книга Социални дейности; една статия в реномираното списание Критика и хуманизъм, кн.53, 2, 2020 и една статия под печат в предстоящ за публикуване сборник.

Обемът на дисертацията е 267 стр. /236 стр. дисертационен текст/. Тя се състои от увод, заключение и две големи части, включващи общо 6 глави; 5 приложения, 77 цитирани заглавия, плюс редица нормативни документи. Структурата е изчистена, ясна, хронологично проследяваща трансформацията на ТВУ от социалистическия период в периода след 1989 г. досега. Няма плагиатство.

2. Кратки биографични данни за докторанта. Лични впечатления.

Биографията на Здравко Сталев е консистентна – завършва бакалавърска степен по социология в Катедра Социология към СУ „Св. Кл. Охридски“, след това магистърска степен в същата катедра и накрая – през 2018 г. - става редовен докторант пак там. Аз

съм била негов преподавател в първите две степени, а след това – рецензент на текстовете, които представяше на докторантските семинари. Здравко винаги ме е впечатлявал със своето трудолюбие, упоритост и преданост към социологията. Той твърдо е отстоявал тезите си, същевременно обаче се съобразява със сериозни аргументи и преработва текстовете си.

3. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Макар дисертационният труд формално да се състои от две части, на практика са три, третата, макар и да не е обособена, засяга теоретичния подход на дисертацията. Тази теоретична част е имплантирана в другите, в увода, след чието въведение се представят теоретичните понятия, в гл. втора на Първа част, в която се въвежда подробно понятието за наказателна грижа – една от находките в дисертацията, и в Обобщението на първа част. Ето защо ще започна с представянето на методологическия подход на дисертацията, който обяснява нейната структура и съдържание. Дипломантът прилага подхода на Мишел Фуко, изследвайки официалните дискурси спрямо отклоненията на детското поведение в два периода - социалистическия и след 1989 г. до 2019 г. , т.е. дискурсът, обединяващ знанието – власт, който структурира нормативната и институционална регулация на тези отклонения. Дисертацията прецизно се вглежда както в законовите уредби и в моралните императиви, полагащи определено детско поведение като отклонение, така и в техните нормативни превъплъщения до правилници на съответните институции в тези два периода, като чертае ясна „карта“ на институциите, които трябва да се справят с тези отклонения.

Теоретичното виждане обуславя и разграничението на двете части на дисертационния труд на базата на разликите в официалния дискурс. В социалистическия период доминира парадигмата на борбата, а в следващия – парадигмата на закрилата. Парадигмата на борбата е обвързана със справянето с положените като опасни, всъщност различни индивиди, които застрашават социалистическия ред и заради това трябва да бъдат поправени или наказани и отстранени. Тук интересната находка е, че парадигмата на борбата се обвързва с т.нар. от докторанта „наказателна грижа“, която в някакъв смисъл смекчава парадигмата на борбата – това е и въпрос към докторанта, така ли е?, доколкото едновременно се опитва да социализира „различното“, положено като „опасно“ дете, като се „грижи“ за него – подслонява го, храни го, възпитава го, и същевременно, изолирайко го, го стигматизира и санкционира, тъй като е отвъд нормата

за „социалистическо дете“. След промяната през 1989 г. се налага парадигмата на закрилата, обвързана с правата на детето и превенция на противообществените прояви.

Първата част включва описанието на структурата на ТВУ в социалистическа България /първа глава/, както и нормативната им уредба /глава трета/. Прави впечатление широкото разбиране за „противообществени прояви“ на социалистическата власт и инфранаказателността. Структурата на ТВУ обхваща: основни ТВУ; основни помощни ТВУ (ПТВУ) – учебни заведения за деца, извършили противообществени прояви, които са с лека до умерена умствена изостаналост; основни ТВУ със строг режим; професионално-технически ТВУ (ПТТВУ) и средни професионално-технически ТВУ (СПТВУ), както и Интернат за трудно-възпитаеми ученици (ИТВУ), където се настаняват деца от ромски произход без противообществени прояви, но от „проблемни семейства“ и затова етикетирани като „трудно-възпитаеми“. По същество видовете ТВУ при социализма, през санкционираните отклонения, задават нормата за „социалистическо дете“ - то трябва да е българче, да е здраво, трудолюбиво, от добро семейство с добри нрави и социалистически морал, без пороци. Ако не отговаря на тази норма, то се приема за опасно и трябва да бъде подложено на „наказателна грижа“. Въведеното понятие „противообществена проява“ се оказва твърде разтегливо и потенциално можещо да „всмуче“ най-различни деца.

Втората част също има три глави – първите две повтарят структурата на първата част, съсредоточавайки се върху новата нормативна уредба и новата институционална структура, обвързана с парадигмата на закрилата. Тъй като тази парадигма предполага зачитането на детските права и превенция на нарушаването им, тя обхваща основните институции на социализация – училищата, ето защо и те са предмет на изследването на докторанта в трета глава, наред с трансформирания ТВУ – Възпитателно училище интернат /ВУИ/ и Социално-педагогически интернат /СПИ/. Тезата тук е, че двете парадигми – тази на закрилата и на борбата – съществуват едновременно.

4. Приноси.

1. Темата на дисертацията е неизследвана в дълбочина и в такъв дълъг исторически период от 1952 г. до 2019 г. Анализирани са цялостно както нормативната уредба – от закони до правилници, регламентираща борбата срещу противообществените прояви и институционалната структура на системата на ТВУ, така и самата институционална структура с различните подвидове на ТВУ в този дълъг период. Събрана е и анализирана уникална емпирична информация, включително стари социологически

изследвания. Това лонгитюдно изследване дава възможност за сравнение не просто между двата периода – пред 1989 г. и след това, но и на етапите на трансформация на системата, начините, по които тя се случва, както и на приликите и различията при промените.

2. Въведен е оригинален обяснителен модел на трансформацията чрез разграничението на две парадигми за справяне с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните – парадигмата на борбата, обвързана с наказателни санкции, и парадигмата на закрилата, обвързана с правата на детето и превенция на противообществените прояви. Двете парадигми от една страна следват хронологически – парадигмата на борбата предшества парадигмата на закрилата, а от друга - трансформацията на системата се осъществява чрез постоянното им противоборство.

3. Въведено е оригиналното понятие „наказателна грижа“ за обяснение на политиката спрямо противообществените прояви в периода до 1989 г. Понятието наистина носи голям обяснителен потенциал, доколкото съдържа в себе си амбивалентността на социалистическите политики, съчетаващи „грижа“, т.е. осигуряване на базови социални условия и образователна и трудова социализация на децата с „противообществени прояви“; с „наказание“ - стигматизация и репресивни мерки.

4. Анализът на нормативната уредба и разграничението на подвидовете ТВУ по време на социалистическия период показва много важен проблем - заличаването на нормативните граници между престъпление, простъпка, неадекватно поведение, етническо и социално различие, несъобразяване с морална норма. Така стават социално неразличими нарушителят на закона, „порочният“, „проблемният“ индивид, нещо, което донякъде остава и в последващия период. В дисертацията се обръща специално внимание на въведеното в нормативната уредба по време на социалистическия период любопитно понятие „трудно-възпитаем ученик“ и на институционализирания специфичен подвид на ТВУ Интернат за трудно възпитаеми деца, където се настаняват ромчета от бедни семейства - анализът на тази институция се прави за първи път, доколкото ми е известно, и е безспорно достижение.

5. Проведени са две уникални изследвания от гл.т. на изследваната тема - на 9 училища и съществуващите в момента ВУИ и СПИ.

5. Бележки и въпроси.

Трябва да отбележа, че това е четвъртият вариант на дисертационния текст, който чета, и определено е най-добрият. Преди съм давала много бележки, както

съдържателни, така и по структурата, която сега е изчистена и логически подредена. Докторантът се е съобразил с голяма част от бележките ми, включително с основната от вътрешната защита, че трябва радикално да се преработи автореферата, който в момента адекватно представя дисертационния труд.

Бележките ми са в няколко насоки, и то по посока на бъдеща работа.

За разбирането на развитието на дадено социално явление, дискурсивният анализ е необходимо, но не достатъчно условие. Официалният дискурс подрежда действителността от гл.г. на желан модел, по дефиниция той е нормативен. Но реалните социални процеси имат друга логика, други проблеми. Това, което ми липсва е точно анализ на тези социални процеси, особено в съвременната ситуация, защото, ако мислим в категориите на публични политики – а изследваният проблем изисква това, те трябва да се съобразяват със съществуващите проблеми, за да могат да се търсят адекватни решения, не просто да се замени един официален дискурс с друг. Например, новата парадигма на закрилата, която изисква деинституционализация, освен върху правата на детето, е фокусирана и върху значимостта на семейството. Същевременно и изследването на училищата, и особено на интернатите, показва, че голяма част от т.нар. проблемни деца или имат проблемно семейство, или просто нямат такова, част от тях са безпризорни, бездомни. Какво ще се случи с деца с подобен проблем – бездомни - при закриване на интернатите – това е и въпрос към докторанта. Здравко Ангелов отбелязва, че интернатите, парадоксално, имат и известна закрилническа функция. Вероятно деинституционализацията трябва да върви по посока на изграждане на друг тип институции - от семеен тип, по подобие на ЦНСТ, но дългосрочни, които да компенсират липсващото семейство, но и да са образователни, някакъв семейно-институционален хибрид, а не просто към закриване на съществуващите институции. Това изисква сериозни, вкл. финансови, ресурси и по-нататъшна реформа на системата за закрила, както и просветителски дейности. Посоката на реформата е отвъд тази дисертация, и предполага бъдеща работа, но тя трябва да се осъществи, за да не се остане при констатацията, че двете парадигми – на борбата и закрилата – съжителстват, и едната трябва да се отстрани. Така е, но това предполага много и цялостни реформи, необвързани само със системата на закрилата на детето и социалното подпомагане.

Изследванията са много интересни, точно по посока на контекстуализация, и по моему предполагат отделен по-дълъг текст и анализ. Например, изключително показателни и важни за различния контекст, в който оперират българските училища, са определенията, давани в различните училища на „проблемно дете“, „проблемна

ситуация“, „дете в риск“ и т.н. Струва ми се, че и в тази посока може да има бъдеща плодотворна работа, както за Здравко, така и за други изследователи, ако имат достъп до интервютата. Може ли да се направи типология на различните виждания за „проблемно дете“, и ако да – каква е тя, още един въпрос към Здравко Ангелов.

Последно, но не и по значение, докторантът много трябва да работи по стилистичния си изказ. Изречения от типа на „Ключово място в борбата заемат децата, които са логическо продължение на социалното действие.“ /с.93/; или „Така двама психолози работещи на терен (...училище в София и ...училище в Стара Загора) имат противоположни разбирания, за реформата, които обаче се припокриват“/ с. 190/ са недопустими.

Тези бележки не отменят оценката ми за приносите в дисертацията, отбелязани по-горе. Просто показват, че на докторанта му предстои още доста работа, ако иска да се утвърди като учен в тази област.

6. Заключение.

Дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ). Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за представения дисертационен труд и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“* на Здравко С. Ангелов в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

23.06. 2023 г.

Рецензент:

Проф. Д-р Петя Кабакчиева